

6. Федосов В., Гладченко Л. Бюджетний дефіцит у контексті західної фінансової теорії і практики / В. Федосов, Л. Гладченко // Финансовые риски. – 2009. – №3. – С. 19–32.

7. Козюк В.В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: монографія / В.В. Козюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 238 с.

8. Азаров М.Я. Управління державним бюджетом України: підручник / Колектив авторів [загальна редакція М.Я. Азарова]. – К.: Зовнішня торгівля. – 2010. – 816 с.

9. Кудряшов В. Фінансування дефіциту державного бюджету / В.Кудряшов // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 52–64.

Є.М. КИРИЛЮК,

к.е.н., доцент, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Еволюція національних економічних систем в умовах постіндустріальної трансформації та глобалізації

Виявлено особливості та обґрунтовано напрями еволюції національних економічних систем в умовах постіндустріальної трансформації та глобалізації. Досліджено інституційні, ресурсні та мотиваційні аспекти постіндустріальної трансформації. Визначено чинники наростаючого суб'єктивізму, нерівності в умовах постіндустріалізації та глобалізації як у рамках національних економічних систем, так і в світовому масштабі. Доведено існування синергетичного ефекту різних форм системних і надсистемних (глобальних) трансформацій, одним із наслідків якого є загострення проблеми гарантування продовольчої безпеки пострадянських країн.

Ключові слова: національна економічна система, постіндустріальна трансформація, глобалізація, інституції, інститути (організації), інформаційна економіка, економіка знань, знання, наукове знання, глобальний економічний устрій, економічний прогрес, інвестиційна активність, споживання, заощадження.

Выявлены особенности и обоснованы направления эволюции национальных экономических систем в условиях постиндустриальной трансформации и глобализации. Исследованы институциональные, ресурсные и мотивационные аспекты постиндустриальной трансформации. Определены факторы нарастающего субъективизма, неравенства в условиях постиндустриализации и глобализации как в рамках национальных экономических систем, так и в мировом масштабе. Доказано существование синергетического эффекта разных форм системных и сверхсистемных (глобальных) трансформаций, одним из последствий которого стало обострение проблемы гарантирования продовольственной безопасности постсоветских стран.

Ключевые слова: национальная экономическая система, постиндустриальная трансформация, глобализация, институции, институты (организации), информационная экономика, экономика знаний, знание, научное знание, глобальный экономический уклад, экономический прогресс, инвестиционная активность, потребление, сбережение.

The features and reasonably directions of national economic systems evolution under conditions of postindustrial transfor-

mation and globalization are offered and proved. The institutional, resource and motivational aspects of postindustrial transformation are investigated. The factors of increasing subjectivism, inequality under conditions of post-industrialization and globalization both within the framework of the national economic systems and world scale are specified. Existence of synergistic effect of different system and supersystem (global) transformations forms is proved, one of which consequences is the aggravation of a problem of maintenance of food safety of the Post-Soviet countries.

Keywords: national economic system, postindustrial transformation, globalization, institutions, institutes (organizations), information economy, knowledge economy, knowledge, scientific knowledge, global economic order, economic progress, investment activity, consumption, savings.

Постановка проблеми. Конкретні завдання щодо економічного прогресу суспільства, в тому числі розвитку аграрного сектора, складно вирішувати, поки не розроблені загальні довготермінові цілі й стратегічний напрям необхідних соціально-економічних перетворень. Безсумнівною є продуктивність і навіть безальтернативність системного дослідження процесу економічного розвитку. Тільки на основі масштабного системного підходу стає можливим представлення цілісної картини взаємопов'язаних перетворень, виходячи з аналізу економічних, соціальних, політичних змін.

Необхідно відзначити, що без вирішення глобальної проблеми вибору моделі еволюції чи моделі трансформації вітчизняної економічної системи більшість науково обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку аграрного, фінансового чи інших ринків будуть нежиттєздатними, відірваними від економічних реалій та їх впровадження не призведе до реальних змін. При цьому не можна не погодитися з думкою В. Рязанова, що «до вибору моделей господарювання необхідно підходити не з точки зору їх ідеологічної самостійності, а з точки зору досягнення більш прагматичних цілей відродження економіки» [1, с. 781]. Це ж стосується й відродження аграрного сектору. Загальні цілі, принципи та послідовність економічних трансформацій менш піддаються впливу історичних, ін-

ституційних, політичних та інших особливостей, аніж конкретні форми й методи їх здійснення. Тому існує об'єктивна необхідність обов'язкового врахування загальних принципів і закономірностей функціонування й трансформації економічних систем на рівні їх типів та національних моделей при виборі напрямів розвитку аграрного сектору й аграрного ринку.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Значний внесок у розвиток теорії та методології трансформації економічних систем належить Л. Абалкіну, О. Ананьїну, В. Базилевичу, Л. Бальцеровичу, О. Бузгаліну, В. Гейцю, А. Гальчинському, П. Єщенко, Ю. Зайцеву, В. Іноземцеву, Ю. Князеву, А. Колганову, П. Леоненку, Ю. Ольсевичу, А. Ослунду, В. Савчуку, Дж. Стігліцу, А. Чухну та ін.

Згідно з результатами численних досліджень відмінною рисою економічного розвитку на сучасному етапі є висунення на перший план процесу постіндустріалізації. На думку В. Іноземцева, лідируюче місце у світовій економіці XXI ст. безсумнівно буде належати постіндустріальній господарській системі. Найбільш явним наслідком її становлення в розвинутих західних країнах починаючи із середини 70-х років XX ст. є формування нового міжнародного порядку, що характеризується перш за все поглибленням і розширенням диспропорцій у розвитку між постіндустріальними країнами та іншими країнами світу [2, 3]. Отже, дослідження довгострокової перспективи розвитку національних економічних систем представляється продуктивним насамперед у рамках процесу постіндустріальної трансформації.

Однак при виявленні закономірностей новітніх постіндустріальних змін не можна не враховувати їх тісний взаємозв'язок з надсистемними глобальними трансформаціями. У цьому контексті слід відзначити, що, незважаючи на широкий спектр публікацій, проблеми еволюції національних економічних систем в умовах тісного взаємопереплетення різних форм внутрішньо-системних, системних та надсистемних (глобальних) трансформацій має недостатньо комплексний характер вивчення і теоретико-методологічного обґрунтування.

Метою статті є виявлення особливостей та обґрунтування напрямів еволюції національних економічних систем в умовах постіндустріальної трансформації та глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Характерні риси постіндустріалізації як макротрансформаційного процесу виражаються, на думку більшості науковців, через інституційні, ресурсні й мотиваційні ознаки. Безпосереднім результатом постіндустріальної трансформації є інституціоналізація нового технологічного укладу, який здійснює колосальний вплив на всі сфери суспільного розвитку. Постіндустріальний господарський порядок (господарський чи економічний устрій) базується на такому функціонуванні інституцій та інститутів (організацій), результатом якого є розповсюдження знань як продукту інтелектуальних технологій і, у кінцевому підсумку, впровадження та тиражування нових технологій у матеріальному й нематеріальному виробництві на рівні національних економічних систем. Під час постіндустріальної трансформації поряд із модернізаційними процесами в економічній сфері відбуваються деякі інституційні перетворення й у інших сферах суспільного життя. Це стосується на-

самперед удосконалення на базі нових технологій і способів організації багатьох інститутів у соціальній сфері (зокрема, у галузі охорони здоров'я), правових і політичних механізмів (у т.ч. процедури виборів), самих інститутів державної влади [3, 8]. Як відзначає Д. Белл, сучасну постіндустріалізацію відрізняє «новий принцип соціо-технологічної організації» [4, 14].

Відмінними рисами ресурсних змін під час постіндустріальної трансформації прийнято вважати перетворення наукового знання в безпосередній виробничий ресурс, різке зростання значимості професій, пов'язаних із генеруванням знань [3, 8] тощо. Хоча, на думку деяких науковців, наприклад Ю. Князева, не можна «проголошувати фактом, що відбувся, те, що тільки лише народжується і ще не пройшло перевірку часом» [5, с. 131], для формалізації нового економічного укладу, який починає домінувати в розвинутих країнах, у західній літературі широко використовуються два терміни: 1) *knowledge economy* – економіка, що базується на знаннях або, не так точно, але більш емно – «економіка знань»; 2) *information economy* – економіка, що базується на інформації, або «інформаційна економіка» [2, 3]. Аналогічна термінологія широко використовується вітчизняними науковцями й науковцями близького зарубіжжя. Наприклад, Р. Цвильов стверджує, що «Визнання інформації важливим економічним ресурсом і кінцевим продуктом економіки стало поворотним пунктом у розвитку не тільки економіки, але й економічного мислення» [6, 11].

Однак слід вказати на принципову фундаментальну відмінність – сучасна економічна система являє собою економіку знань, а не інформаційну економіку. Цим підкреслюється те, що важливим виробничим ресурсом суспільства стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність, скільки знання, тобто «інформація, яка засвоєна людиною і не існує поза її свідомістю» [2, 3]. Отже, виокремлення, як це роблять деякі науковці, п'ятого (чи шостого) фактора виробництва – інформації – є недоцільним, оскільки інформація тільки тоді стає корисною, коли вона засвоєна людиною. А в даному випадку знання, як міра засвоєної інформації, достатньо відображені економічною наукою в таких факторах виробництва, як праця і підприємницькі здібності.

В. Іноземцев [2] виокремлює цілий ряд напрямів, за якими досліджується і підтверджується якісна відмінність між інформацією та знаннями:

- інформація, будучи один раз виробленою (згенерованою), стає доступною досить широкому колу людей, а її засвоєння тією чи іншою людиною не передбачає відчуження в кого-небудь; і, навпаки, знання, які не існують в об'єктивізованій формі, є доступними у своєму аутентичному вигляді тільки людині, яка їх створила, і в принципі не відчужуваними, оскільки будь-яка передача змінює їх первинні якості;

- інформація є тиражованою, і витрати на виробництво чергової копії носія її початкової версії з кожним новим етапом технічного прогресу прямують до нуля; створення ж нових знань потребує в міру розвитку інформаційної системи засвоєння все більшого обсягу даних, і тому кожний новий успіх у примноженні знань вимагає прикладання все більших зусиль;

– придбання інформації в її об'єктивізованому вигляді вимагає все менших затрат, і в цьому відношенні інформація є доступною і «демократичною»; навпаки, знання виникають як наслідок досягнення особистістю високого інтелектуального рівня розвитку, обумовленого не тільки рівнем освіти, але часто й спадковими факторами, і в цьому відношенні знання є рідкісними, вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві.

У результаті можна зробити висновок, що інформація подібно до виробничих ресурсів може бути і є об'єктом власності, і в цьому відношенні інформаційна економіка має схожість із індустріальною економікою; і, навпаки, знання, на відміну від виробничих ресурсів, можуть бути і є лише об'єктом володіння. Навіть у разі добровільної передачі знань іншій людині, властивість їх швидшого самозростання збережеться у людини, що їх створила або згенерувала. Таким чином, вони утворюють базу для якісно нової економічної системи. Формування економіки знань остаточно спрямовує економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери наростаючого суб'єктивізму. Саме в цьому полягає якісна відмінність економіки знань від інформаційної економіки.

Наростаючий суб'єктивізм є вагомим аргументом, що дозволяє теоретично обґрунтувати абсурдність варіантів побудови егалітарного суспільства у майбутньому, оскільки не існує людей з абсолютно однаковим рівнем знань. Використання знань людьми «примножує результати набагато ефективніше, ніж застосування будь-якого іншого виробничого фактора, і, як сили природи в доіндустріальну епоху, вони (знання) знаходяться поза безпосереднім контролем суспільства в цілому» [2, 4]. Отже, абсолютно необґрунтованими є твердження деяких науковців і високопосадовців, що в епоху інформатизації, розвитку економіки знань відбувається вирівнювання можливостей і доходів у суспільстві, – знання не сприяють такій рівності, а, навпаки, поглиблюють нерівність.

Це підтверджує також Ю. Князев, який висуває тезу про те, що загальнодоступність знання також не абсолютна – доступними є лише опубліковані дані, а за неопубліковані необхідно платити (купувати ліцензію). Засвоєння і використання знань як інформаційного продукту залежить у ринковій економіці від професійних розповсюджувачів інформації, які часто є монополістами й можуть перешкоджати вільному споживанню інформації [5, с. 139].

Як підкреслює А. Чухна, процеси, що відбуваються сьогодні, є діалектичною протилежністю марксового твердження про те, що фабрична система сама сприяє колективізації свідомості, тому всі робітники в кінцевому підсумку почнуть розглядати себе як членів одного і того ж класу – як «трудоючі маси». «Сучасні галузі потребують ініціативних, винахідливих, освічених і навіть індивідуалістичних робітників... Зростання попиту збільшує доходи інтелектуальних власників у вигляді ліцензійних виплат, гонорарів, заробітної плати, участі у прибутках. До того ж, така праця забезпечує не лише гроші, а й моральне задоволення» [7, с. 129, 133]. Причому не слід думати: якщо всі працівники, виражаючись словами А. Чухна, будуть «зайняті аналізом та символами», то їх доходи будуть більш рівними – спостерігаються

зворотні тенденції (доходи менеджерів, маркетологів, архітекторів, режисерів, акторів тощо значно різняться).

Цей аспект суб'єктивізму з точки зору продукування нерівності в суспільстві виражається і на глобальному рівні, оскільки сприяє також поглибленню диспропорцій між розвинутими та іншими країнами світу. Становлення постіндустріальної господарської системи у розвинених країнах призвело до того, що сформувався два вектори розвитку економічних процесів у світовому масштабі: в переважній більшості країн продовжувало розвиватись виробництво матеріальних благ, споживання яких априорі є обмеженим, а в розвинутих країнах нарощувалось виробництво інформаційних продуктів і знань. І кожен новий акт споживання ставав основою для розширення цього виробництва, оскільки «споживання знань формує нові якості людини, вона відтворюється як суб'єкт нової господарської моделі; споживання ж матеріальних благ, наскільки б масштабним воно не ставало, не давало і не може давати подібного ефекту» [2, 5].

Забезпечення економічного розвитку стає можливим за низьких темпів зростання обсягів матеріального виробництва. І навіть значні темпи економічного зростання з переважанням первинного і вторинного секторів економіки не здатні змінити становище країни в системі світового поділу праці та забезпечити її стабільний і комплексний розвиток. Нині виявляється, що «накопичення людського капіталу – це один із найважливіших елементів економічного зростання» [8, с. 580]. В. Іноземцев вказав на специфічність впливу процесів постіндустріалізації на співвідношення інвестиційної активності й економічного прогресу певних країн – розвиток особистісних якостей людини (а цей процес априорі є тотожним активізації споживання) може бути за своєю суттю більш «інвестиційним», аніж нарощування матеріальних факторів виробничого потенціалу. В умовах постіндустріалізації зниження обсягів інвестицій у їх традиційному розумінні не є перешкодою для стійкого і поступального економічного розвитку [2, 8]. Окрім того, накопичення людського капіталу відбувається незалежно від розмірів заощаджень, на відміну від інвестування в основний, оборотний капітал тощо. Інвестиційна активність у постіндустріальних країнах зберігається на відносно високому рівні (сумарні інвестиції становлять 16–18% валового національного продукту) в умовах, коли заощадження досягають мінімально можливих значень (3–5% національного доходу), і прямують до нульової відмітки [9, с. 56].

Таким чином, стає очевидним, що постіндустріальні країни мають на даний час джерело інвестицій, відмінне від заощаджень у традиційному розумінні цього терміну. Основним джерелом економічного розвитку постіндустріальних країн стає самореінвестований інтелектуальний капітал – капітал, самозростання якого не скорочує обсяги особистого споживання громадян, а фактично передбачає таке споживання. А індустріальна господарська модель не має іншого джерела фінансування свого розвитку, окрім скорочення поточного споживання, і відповідно зменшення можливостей акумулювання людського (інтелектуального) капіталу.

На думку авторів колективної монографії, більшість визначень, що можна зустріти в економічній літературі, характеризують

людський капітал як сукупність знань, вмій і навичок, яких людина набуває та які збільшують її продуктивні здібності [10, с. 100]. У цьому контексті не можна погодитись із твердженням Ю. Князева, що «коли говорять про економіку знань, то частіше за все мають на увазі в основному наукові знання, які також являють собою лише незначну частину знань у цілому, що являються зосередженням усієї накопиченої людством мудрості. Тому... необхідно говорити не про знання в цілому, а тільки про наукові знання, що генерують усі технічні та технологічні новації» [5, с. 137]. На нашу думку, дискусія щодо того, що є знання, а що – наукове знання, що є результатом знання, а що – саме наукового знання є безплідною і не дасть жодних практичних результатів. Людський капітал – основа сучасного економічного прогресу – є сукупністю знань, вмій і навичок, а не лише наукових знань.

Крім того, особливості використання інформації та знань як самовідтворюючого (самозростаючого) ресурсу в рамках конкретної людини заставляють переглянути деякі фундаментальні аксіоми традиційної економічної теорії. До числа цих аксіом, на думку Р. Цвильова, слід віднести «фактор рідкості ресурсів» і, як його наслідок, – аксіому спадної граничної продуктивності ресурсів. «Стосовно інформаційних ресурсів, до речі, ці аксіоми неприйнятні, оскільки використання інформації в економічній діяльності може бути необмеженим, багаторазовим» [11, с. 49]. На використанні знань та інформації базується широко відомий принцип «у чотири рази» або «фактор (коефіцієнт) чотири», сформульований групою вчених на чолі з Е. фон Вайцзекекером [12], який передбачає можливість чотирикратного підвищення продуктивності ресурсів.

На основі ґрунтовного теоретичного аналізу можна виявити існування такого парадоксу: процеси постіндустріалізації призводять до негативних наслідків у світовому масштабі, а саме – формують значні диспропорції в економічному розвитку країн, і ці диспропорції тільки посилюються в період глобалізації. Якщо на національному рівні через нарощування суб'єктивізму перерозподіл доходів державою пов'язаний з певною формою примусу, то на наднаціональному рівні примусовий розподіл багатства між країнами в принципі є малоімовірним і неприпустимим.

Поряд із формуванням економіки знань важко погодитись з твердженнями про нібито вичерпність основних принципів ринкового обміну та їх заміни на гіпотетичні постеконімічні принципи. Необхідність перевищення вартісних результатів діяльності над витратами, як і раніше, диктує поведінку переважної більшості економічних агентів у часі та просторі. І в рамках постіндустріальних ринків продукти інтелектуальної праці досить часто залишаються нереалізованими. У постіндустріальних економіках розвинутих західних країн повною мірою знаходять відображення такі ситуації неспроможності ринку як монополізація економіки, асиметричність інформації, неповнота інфраструктури окремих ринків, наявність зовнішніх ефектів, нерівність у розподілі доходів тощо. Інформаційні та інші нововведення не призводять до нейтралізації джерел цих явищ. Вони тісно пов'язані також з недосконалістю політичних механізмів. Відносини власності на економічні ресурси, а також механізми функціонування

політичних інститутів, базового права, статусної диференціації, доступу до культурних цінностей можуть бути змінені лише внаслідок цілеспрямованих дій людей поза процесами постіндустріальної модернізації [3, с. 14–15].

Отже, можна зробити висновок, що розподільчі механізми існуючих соціально-економічних систем докорінно не змінюються в ході постіндустріальної трансформації. Світова фінансово-економічна криза продемонструвала, що навіть найбільш розвинуті країни «виявляють недосконалість їх економічного, політичного і всього суспільного устрою, який гальмує подальший прогрес не тільки їх самих, але і всього оточуючого світу, що залежить від них» [13, с. 95]. Саморегулюючі інституційні механізми, притаманні постіндустріальній стадії розвитку, не здатні усунути вищенаведені неспроможності ринку без цілеспрямованої суспільної регуляції, у здійсненні якої визначальна роль держави залишається незмінною.

Однак два найважливіших фактори – кардинальні зміни в техніко-економічній основі розвинутих країн, що обумовлюють перехід до постіндустріальної стадії розвитку, і глобалізація – здійснюють значний вплив на вибір форм і методів державного втручання в економіку. У постіндустріальних країнах змінилась структура державних (бюджетних) асигнувань – в основному на користь розвитку людського капіталу. Державні витрати прийнято поділяти на дві категорії. Перша – витрати на оборону, підтримання правопорядку й державне управління; друга – витрати на освіту, науку, охорону здоров'я, соціальний захист. У розвинутих країнах співвідношення цих витрат останніми роками було приблизно 1:6 (у світі воно складає 3:1). Спостерігається концентрація державних ресурсів у тих сферах, які майже повністю випадають із ринкових відносин, – це, як і раніше, соціальна сфера (при умові її реформування та деякого зменшення витрат), а також наука, освіта, охорона здоров'я тощо, витрати на які мають в умовах постіндустріальної економіки особливо важливе значення з точки зору стимулювання інноваційних процесів і підвищення якості людського капіталу [14, с. 33].

У цілому починаючи із середини 90-х рр. XX ст. на основі аналізу тенденції скорочення обсягів перерозподілу ВВП через державний бюджет у розвинених країнах підтверджувалась думка щодо скорочення масштабів прямого державного втручання в економіку. Однак фінансово-економічна криза обумовила використання урядами цих країн специфічних заходів спасіння реального сектора економіки, включаючи націоналізацію та викуп цінних паперів збанкрутілих підприємств і організацій. Підтвердилося те, що держава відіграє важливу роль і в сучасній постіндустріальній економіці.

Нині досить розповсюдженою у світовому економічному співтоваристві є теорія «глобалізації», яка отримала свій розвиток, починаючи з 80-х рр. XX ст. У рамках цієї теорії переважно робляться акценти на неоліберальній моделі глобалізації, тобто на експансії ліберальної моделі економічного й політичного устрою «західного зразка» [15]. Згідно із сучасними уявленнями глобалізація поширюється не тільки на ринкову (економічну), але й на політичну й інші сфери суспільної діяльності. Ідея глобалізації

нерідко пов'язується з концепцією «відкритого суспільства», яка була детально розроблена К. Поппером [16] як проект всесвітньої демократії з метою об'єднання людства на основі гуманістичних принципів.

Однак навіть такий явний прихильник ідеї «відкритого суспільства» як Дж. Сорос був вимушений визнати, що розвиток глобальної економіки не супроводжується відповідним розвитком глобального суспільства [17, 20]. Навіть країни ЄС, які, на думку В. Іноземцева, «досягли безпрецедентних успіхів у побудові дійсно відкритого суспільства за цілком закритими кордонами» [18, с. 605–606], намагаються максимально зберегти свої етносоціальні, національні та інші особливості. В. Іноземцев характеризує цю ситуацію як свідому економічну і соціальну самоізоляцію Заходу: «Якщо на початку 50-х років США і країни Західної Європи направляли одна одній лише близько 50% своїх іноземних інвестицій, сьогодні цей показник переважає 70%. Далі: 90% цінних паперів, емітованих американськими та європейськими компаніями, належать інвесторам зі США та ЄС, а обіг світової торгівлі на 70% представлений трансакціями між країнами Європи, США і Канадою» [18, с. 118]. У цілому більшість товарних і фінансових потоків не виходять за межі постіндустріальної цивілізації, і шанси на включення до цієї системи інших країн зменшуються. Розробник концепції інформаційного капіталізму М. Кастельс відзначає, що в найближчому майбутньому не передбачається поява повністю інтегрованого, відкритого світового ринку праці, технологій, товарів і послуг [19, 111].

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років підтвердила необхідність уникнення спрощеного трактування феномена глобалізації, що безпосередньо спирається на ідею неминучого повсюдного утвердження західної ліберальної моделі господарського порядку. Цю тезу підтверджує також А. Мартинов: «явно утопічним є уявлення про можливість одночасного і тим більше остаточного встановлення в якості домінуючих повністю ліберальних економічних і політичних інституціональних порядків у дусі філософсько-релігійної ідеології «кінця світу» [3, 9, 10]. Фактично в кожному із проявів «сучасної» глобалізації, а точніше у процесах економічної інтеграції та інтернаціоналізації можна виявити або значні контртенденції, або реальну загрозу для стабільного соціального розвитку більшості країн, окрім розвинутих.

Слід погодитися з думкою Ю. Яковця, що пізноіндустріальний (з елементами постіндустріального) економічний устрій, що характеризується посиленням елементів паразитизму, розривом між реальним і віртуальним капіталом, наростанням дисбалансів між багатими й бідними країнами, в основному вичерпав свій потенціал розвитку. Це ж стосується і переважаючої нині неоліберальної моделі глобалізації, що перерозподіляє ресурси та добробут в інтересах транснаціональних компаній і багатих країн [20, с. 420, 421]. Очевидно, що глобалізація, передусім світова система торгівлі й міжнародні фінанси відповідають інтересам перш за все розвинутих країн і підтримуються ними.

Загальновідомо, що процеси глобалізації супроводжуються такими очевидними проблемами як, по-перше, забруднення

навколишнього природного середовища, глобальне потепління та інші катастрофічні наслідки людської діяльності; по-друге, постійне поглиблення дисбалансу між розвинутими й відсталіми країнами, між «золотим мільярдом» і мільярдом злидених та голодуючих жителів планети; і, по-третє, значна різниця в доходах та рівні життя багатих і бідних прошарків населення в більшості країн. Глобалізація не тільки не пом'якшує ці тенденції, але фактично ще більше їх посилює.

Глобалізація дає можливість розвинутих країнам і міжнародному фінансовому та корпоративному капіталу, незважаючи на державні кордони, функціонувати на території усєї планети й отримувати надприбутки завдяки своєму домінуючому становищу. «Існуючий механізм світової торгівлі та міжнародних фінансів створювався в основному в інтересах розвинутих країн і транснаціональних корпорацій... розвинуті країни привласнюють 70% доходів від світової торгівлі, залишаючи всього 30% менш розвиненому світу, в якому проживає 80% усього населення землі» [13, с. 107, 108]. Розрахунки показують, що у 2000 році зберігався більш ніж 13-кратний розрив за рівнем доходів 900 млн. жителів розвиненого світу і 5,1 млрд. жителів іншого світу (\$26 тис. і \$1,9 тис. відповідно). При цьому якщо 3 млрд. жителів «периферії» вдається скоротити розрив у розмірах доходу на одну особу, то для 2 млрд. жителів розрив продовжує збільшуватись [21, 18].

Нині з 6,5 млрд. жителів планети 2,6 млрд. вважаються бідними, витрачаючи на день не більше \$2, і таких людей стало на 36% більше, ніж у 1961 році. Близько 20% світового населення, що проживають у трьох десятках багатих країн, споживають 86% усіх вироблених товарів і наданих послуг [13, с. 115]. Парадокс ситуації полягає в наступному: визнаючи той факт, що переваги від поглиблення міжнародного поділу праці отримує передусім група розвинутих країн, інші країни не тільки вимушені брати участь у глобальних процесах, а й зацікавлені в такій участі. Вибір ізоляції від світового господарства призвів би в кінцевому випадку до зниження темпів зростання економіки, до загрози хронічного застою через дефіцит технологічних, фінансових та інформаційних ресурсів, людського капіталу, відсутності зовнішніх імпульсів розвитку [21, 17].

Однак на основі усвідомлення причин і наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років навіть найбільш розвинені країни виявили, що їх національні економічні системи є недосконалими, і це призводить до гальмування подальшого прогресу не тільки їх самих, але і всього оточуючого світу, залежного від них. Стало очевидним, що необхідні глибинні зміни в механізмі функціонування сучасної глобальної ринкової економіки. Однак нині, на думку Ю. Яковця, спостерігається протиборство двох стратегій: зберегти нинішній глобальний економічний устрій за деякого його покращення, зберегти диктат багатих країн і ТНК – або здійснити його радикальну трансформацію «на принципах інтегрального економічного устрою на основі партнерства цивілізацій» [20, с. 421]. І поки на практиці переважає перша стратегія, економісти-теоретики обґрунтовують концепції такої трансформації.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Більшість наукових концепцій, що пропонують нові моделі розвитку цивілізації, – концепція «відкритого суспільства» (Дж. Сорос), «соціально-еколого-ринкова модель» (Г. Куенг), «моральний капіталізм» (С. Янг), «духовний капіталізм» (П. Абурдене), «транснаціональне, космополітичне, постмодерністське суспільство» (У. Бек), «волелюбний соціалізм» (Н. Хомський), «кіберкомунізм» (А. Драгічевіч) – пропонують глибоку перебудову діючої системи в напрямку ще більшого обмеження надмірного проникнення ринку в неекономічні сфери життя людей, приборкання індивідуалізму й егоїзму людської особистості, сприяння більшій справедливості тощо.

Однак, як нами було доведено вище, об'єктивна реальність є зовсім іншою – в епоху постіндустріалізації відбувається формування «економіки знань», і знання стають потужним джерелом економічного прогресу. А знання, на відміну від інформації, не існують в об'єктивізованій формі, є рідкісними, доступними у своєму аутентичному вигляді тільки людині, яка їх створила, та здатні до швидкого розширеного самовідтворення. Це означає, що саме знання формують значні конкурентні переваги як окремих індивідів, так і окремих країн. Таким чином, вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві та спрямовують економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери наростаючого суб'єктивізму.

Тому постіндустріалізація якраз і породжує об'єктивний процес посилення індивідуалізму людської особистості. І, як було зазначено вище, перерозподіляти доходи людей з кращими знаннями на користь людей з гіршими знаннями можна лише за допомогою примусу в рамках окремої країни, а у світовому масштабі це неприпустимо. Й. Стігліц у своїй книзі «Заставляючи глобалізацію працювати» [22] стверджує, що егоїстичні приватні інтереси здатна обмежити лише держава, що стала на захист суспільних інтересів і публічних благ шляхом нормативно-правового регулювання і впровадження в економічне життя соціально відповідальної етики. Однак масштаби міждержавної добровільної допомоги, пожертвувань тощо не можуть бути настільки значними, щоб вирішити проблему зростаючої нерівності у економічному розвитку. Це підтверджується також тезою І. Осадчої: «В той же час глобалізація, зумовивши пов'язаність і взаємозалежність економік світу, вимагає пошуку і нових інструментів макроекономічного регулювання – передусім координації на рівні урядів, центральних банків, міжнародних інститутів. Але саме це і виявляється найважчим і практично нездійсненним через відмінності в інтересах і цілях розвитку» [14, с. 38].

Отже, переважна більшість вищенаведених теорій цивілізаційного розвитку є утопічними, абсолютно відірваними від сучасної реальності, переважно базуються на бажаннях, відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування їх основних концептуальних положень.

Й. Стігліц пропонує в міжнародній економіці встановити такі правила, які б поєднували економічний зиск із дотриманням соціальної справедливості, викориненням бідності й захистом природи [22]. Однак існує значна вірогідність того, що цих правил, навіть якщо вони і будуть розроблені, не будуть дотримуватись

окремі країни. Красномовним прикладом цього є факт не підписання Китаєм і США (найбільшими забруднювачами атмосферного повітря) Кіотського протоколу, що обмежує та регламентує викиди шкідливих газів в атмосферу.

Нині, на думку Ю. Яковця, затребуваними є нові орієнтири щодо становлення інтегрального економічного устрою, основними рисами якого є:

- формування, поряд із макро- і мікроекономікою наддержавного ступеня в ієрархічному устрої економіки на цивілізаційному (типу Європейського союзу) і глобальному рівнях, створення системи міждержавного регулювання наднаціональної економіки;

- трансформація міжнародних економічних інститутів і механізмів з орієнтацією на партнерство цивілізацій, розвиток антимонопольного контролю в міжнародних масштабах для приборкання корисливих інтересів ТНК;

- сприяння рівноправній економічній співпраці країн і цивілізацій [20, с. 421].

Необхідно підкреслити, що проблеми, породжені глобалізацією, – у т.ч. необхідність приборкання інтересів ТНК – можна вирішити через розробку відповідних механізмів і впровадження нормативів (наприклад, антимонопольного законодавства) на міжнародному рівні в рамках Світової організації торгівлі та міждержавної взаємодії. Однак набагато складніше у світовому масштабі вирішити проблему, породжену нерівномірною постіндустріалізацією, – поглиблення безодні в економічному розвитку країн. Створення наддержавних органів, системи міждержавного регулювання наднаціональної економіки (як пропонує Ю. Яковець) дозволить вирішити зазначену проблему лише в рамках гіпотетичного політичного союзу, а його створення ми вважаємо нині нереальним. Тезу, що навіть у рамках економічного союзу цю проблему вирішити дуже складно, можна підтвердити на прикладі Європейського союзу – занадто відчутною є різниця в економічному розвитку Німеччини, Великобританії, з однієї сторони, і Греції та Ірландії – з іншої. Ніхто не може заставити німців, які володіють більшими знаннями (а знання мають властивість швидкого самозростання), перерозподіляти свій добробут на користь греків чи ірландців. Відбуваються процеси кредитування, надання певної допомоги, однак вони не здатні в цілому вирішити проблему.

У контексті вищезазначеного слід наголосити, що розробка і впровадження наздоганяючої моделі поступової еволюції (поступового розвитку) економічних систем пострадянських країн не принесе очікуваних результатів – необхідно свідомо стимулювати трансформаційні процеси за рахунок реформування та здійснення інституційних змін. Такий сценарій передбачає прискорену постіндустріалізацію. Інакше участь пострадянських країн у процесах глобалізації принесе переважно негативні наслідки.

Генерування, розповсюдження і ефективне засвоєння інновацій потребують адекватного інституційного забезпечення, оскільки за інших рівних умов затримка в термінах фактичного застосування інновацій у країнах, де вони створюються, виявляється вирішальною – у результаті виробники цих країн втра-

чають конкурентні позиції. Однак це не означає, що сценарій постіндустріалізації має обов'язково передбачати здійснення інституційних змін на основі певних західних зразків. Оскільки «по суті країни–реципієнти постіндустріальної модернізації із Заходу фактично із самого початку виступають у ролі учнів, яких чекає навчання в процесі їх інтеграції у світове співтовариство... можна очікувати, що учні мають мало шансів порівнятися зі своїми вчителями в найближчому майбутньому» [3, 20].

Реалізація сценарію прискореної постіндустріалізації пострадянських країн можлива лише за умови його органічного вpleтання та поєднання з тривалими процесами ринкових трансформацій. При реалізації цього сценарію необхідно орієнтуватися на власний науково–технічний, технологічний та інтелектуальний потенціал при одночасному адекватному використанні позитивного зарубіжного досвіду. Умови здійснення постіндустріалізації в пострадянських країнах головним чином зумовлені специфікою світогосподарських процесів, особливостями сучасного й майбутнього розвитку західних країн.

Хоча зрозуміло, що в цілому потенціал індустріалізму є обмеженим, однак це необхідний етап розвитку економіки будь–якої країни. За визначенням Д. Белла «постіндустріальне суспільство не замінює індустріальне, або навіть аграрне суспільство... воно додає новий аспект, зокрема, у сфері використання даних та інформації, які є необхідними компонентами суспільства, що ускладнюється» [4, с. 198]. Відповідно в епоху постіндустріалізму необхідними є і модернізація індустріальних (вторинних) галузей, розвиток аграрного сектора й інших первинних галузей. До того ж при цьому має дотримуватись пріоритетність окремих первинних галузей.

Важливо підкреслити, що багато авторів перебільшують значення певних галузей, які, на їх думку, є основою економічного прогресу. Внаслідок цього увага акцентується на окремо взятих індустріальних чи постіндустріальних галузях. Однак без належного розвитку первинних галузей неминуче порушується принцип організаційної рівноваги в певній господарській системі. Необхідно враховувати, що в розвинутих країнах обсяги вироблених і спожитих матеріальних благ навіть в умовах експансії сервісної економіки та економіки знань не знижуються, а зростають [18, с. 314]. Ще в 50–х роках ХХ ст. Ж. Фурастьє відмічав, що виробнича база сучасного господарства залишається і буде залишатися основою розвитку нових економічних та соціальних процесів, і її значення не повинно применшуватись. Таким чином, первинні галузі, що задовольняють найважливіші фізіологічні потреби людини, можна охарактеризувати як «основу основ» на родного господарства на будь–якому етапі його розвитку.

Процеси постіндустріалізації та глобалізації, що обумовили зростання диспропорцій у розвитку окремих країн, супроводжуються загостренням проблеми продовольчого забезпечення населення. Ця проблема є надзвичайно актуальною у світовому масштабі, оскільки спостерігається нерівномірність між виробництвом і споживанням продуктів харчування: їх перевиробництво в розвинутих країнах супроводжується недоїданням населення низькорозвинутих країн. За даними експертів ФАО (про-

довольчої і сільськогосподарської організації ООН), розвинуті країни, в яких проживає близько 20% населення світу, забезпечують близько 50% світового виробництва пшениці, близько 55% молока та 45% м'яса. У низькорозвинутих країнах (близько 40% населення світу) виробляється лише 25% зернових, близько 10% молока та м'яса. Чисельність голодуючих у світі сягнула катастрофічних масштабів – у 2009 році вона становила 1,023 млрд. чол., що на 180 млн. чол. більше в порівнянні з базовим періодом (1990–1992) [23].

Нині ця проблема тільки загострюється через стрімке зростання цін на продукти харчування у світі. За даними оновленого індексу цін на продовольство ФАО, у грудні 2010 року світові ціни на продовольство сягнули рекордної позначки. Причому ціни незмінно зростають уже протягом 6–ти місяців, і ця тенденція буде спостерігатись і надалі [23]. Це означає – за незмінних (а то й таких, що знижуються через світову фінансово–економічну кризу) номінальних доходів, реальні доходи переважної частини населення світу знижуються, що обумовлює продовольчу незабезпеченість мільярдів людей.

Висновки

За результатами досліджень можна також зробити висновок, що глобалізація не основною глибинною причиною існуючих диспропорцій економічного розвитку країн – такою причиною є нерівномірність процесів постіндустріалізації. Глобалізація лише підсилює імпульси переважаючого розвитку певних країн.

В умовах загострення продовольчої проблеми особливого науково–теоретичного та практичного значення набувають дослідження впливу економічних трансформацій на розвиток аграрного ринку як у світовому масштабі, так і на рівні окремих країн. Рівень продовольчого забезпечення населення будь–якої країни визначають передусім динамічні процеси, що відбуваються на цьому ринку. Підтвердженням цього є постійна увага до проблем функціонування аграрного ринку в країнах ЄС, США, Японії.

Особливо слід відзначити те, що проблеми із гарантуванням продовольчої безпеки пострадянських країн особливо актуалізувались за рахунок одночасного впливу різних форм трансформацій, які спричинили виникнення синергетичного ефекту. Процеси глобалізації, постіндустріалізації розвинених країн поєдналися із процесами ринкових трансформацій у пострадянських країнах та інших країнах бувшого так званого соціалістичного табору. Зниження ролі держави в процесі здійснення ринкових трансформацій особливо негативно вплинуло на розвиток аграрного сектора, оскільки саме ця сфера, як показує вітчизняний і світовий досвід, насамперед потребує державної підтримки. Це пояснюється такими основними чинниками: 1) у сільському господарстві, порівняно з іншими галузями виробництва, більш повільна оборотність засобів праці, відносно висока фондоємність виробництва; 2) має місце значний розрив у часі між затратами праці і одержанням продуктів: праця витрачається протягом року, а результати одержують періодично або в кінці року; 3) особливість ціноутворення в сільському господарстві (наявність олігопсонічного середовища) полягає в

необхідності забезпечення принципу еквівалентності в обміні між промисловістю і аграрним сектором [24, с. 175, 176, 188].

Проблема розвитку економічних відносин на аграрному ринку в умовах трансформації економічних систем має недостатньо комплексний характер вивчення і теоретико-методологічного обґрунтування. Існує об'єктивна необхідність у поглибленому дослідженні економічних відносин на аграрному ринку в різних економічних системах та з урахуванням їх національних особливостей з метою формування вітчизняної моделі розвитку аграрного ринку.

Література

1. Рязанов В.Т. Экономическое развитие России. Реформы и российское хозяйство в XIX–XX вв.: монография / В.Т. Рязанов. – СПб.: Наука, 1998. – 796 с.
2. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики / В. Иноземцев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2000. – №3. – С. 3–11.
3. Мартынов А. Перспективы постиндустриальной трансформации и выбор долгосрочной стратегии стран СНГ / А. Мартынов // *Общество и экономика*. – 2005. – №9. – С. 5–47.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл; Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 2004. – 786 с.
5. Князев Ю. Как определить современное общество: постиндустриальное, информационное, общество знаний, научно-инновационное? / Ю. Князев // *Общество и экономика*. – 2006. – №10. – С. 131–154.
6. Цвылев Р. Метаморфозы индустриальной экономики: проблема экономических измерений / Р. Цвылев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2001. – №2. – С. 11–19.
7. Чухно А.А. Твори: У 3 т. / А.А. Чухно. – К.: НАН України, 2006. – ... – Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с.
8. Crafts N. Economic Growth in Europe Since 1945 / N. Crafts, G. Toniolo. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 600 p.
9. Kuttner R. The Economic Illusion: False Choices Between Prosperity and Social Justice / R. Kuttner. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1987. – 308 p.
10. Трансформаційна економіка: Навч. посіб. / [Савчук В.С., Зайцев Ю.К., Малий І.Й. та ін.] / В.С. Савчук (ред.), Ю.К. Зайцев (ред.). – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.

11. Цвылев Р. О некоторых закономерностях экономической эволюции: термодинамический аспект / Р. Цвылев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – №8. – С. 49–54.

12. Weizsäcker E. Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use – A Report to the Club of Rome / Ernst U. von Weizsäcker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovins. – London: Earthscan, 1996. – 224 p.

13. Князев Ю.О современном этапе эволюции рыночной экономики / Ю. Князев // *Общество и экономика*. – 2009. – №4–5. – С. 91–117.

14. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства? / И. Осадчая // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2009. – №5. – С. 31–42.

15. Лапинкас А.А. Типы и особенности функционирования экономических систем: систем.-функц. подход к исслед. эволюции хоз. орг. / А.А. Лапинкас. – СПб.: НИИ химии С-Петербур. гос. ун-та, 2001. – 380 с.

16. Поппер К. Открытое общество и его враги: [В 2 т.] / Карл Поппер; Пер. с англ. под общ. ред. В.Н. Садовского. – М.: Феникс, 1992. – ... – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 1992. – 525 с.

17. Сорос Дж. О глобализации / Джордж Сорос; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ЭКСМО, 2004. – 219 с.

18. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В.Л. Иноземцев. – М.: Наука, 1999. – 703 с.

19. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура: монография / М. Кастельс; Пер. с англ. под науч.ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.

20. Яковец Ю.В. О новой глобальной стратегии устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Ю.В. Яковец // *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. – 2010. – №1 (3). Том 1. – С. 415–431.

21. Зевин Л. Национальные экономические системы в глобальных процессах / Л. Зевин // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – №11. – С. 17–24.

22. Stiglitz J. Making Globalization Work / J. Stiglitz. – New York: W.W. Norton & Co., 2006. – 358 p.

23. Состояние продовольственной неопределенности в мире: 2010 [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций // Режим доступа: <http://www.fao.org>.

24. Кукурудза І.І. Політична економія: матеріали до лекцій та семінарів / І.І. Кукурудза. – Вид. 2-ге, доп. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2007. – 368 с.

*Н.С. МЕДЖИБОВСЬКА,
к.е.н., Одеський державний економічний університет*

Нова економічна парадигма: вплив на матеріально-технічне забезпечення

Стаття присвячена визначенню вектора трансформації матеріально-технічного постачання в сучасних умовах господарювання. Проведено аналіз зміни економічних парадигм за останнє сторіччя, ідентифіковані наслідки, що ви-

пливають із цієї зміни та мають вирішальний вплив на трансформацію функцій постачання. Запропоновано магистральні напрями й найбільш релевантні інструменти такої трансформації.